

“O kadar yüce ve muhteşem bir eser ki...
Dünyaya bir kez daha bahşedilmiş gibi!” (C. Humann 1880)

1900 Yılına Kadar Pergamon Kazılarının Tarihçesi

“A work so grand and magnificent ...
had been restored to the world!” (C. Humann 1880)

History of the Excavations at Pergamon up to 1900

URSULA KÄSTNER*

Pergamon kenti, antik dönemden sonra da kesintisiz olarak yerleşim gördüğünden, hiçbir zaman tarihin karanlığına gömülmeden bugünkü Bergama olarak varlığını sürdürmüştür (Conze vd. 1912: 1-2; Radt 1999: 11-15). Ancona'lı Cyriacus, 1431 ile 1444 yılları arasında yapmış olduğu seyahatinin kayıtlarında Pergamon'dan da bahseder. 17. ve 18. yüzyıllarda Pergamon, Avrupalı elit tabakanın mutlaka seyahat etmek istedikleri yerlerden biri haline geldi. Zeus Sunağı'na ait kabartma levhalarının İngiltere'ye ve diğer antik parçaların Paris'e götürülmesi bu seyyahlarla başladı.

Tüm bunların içinde en önemlisi, Alman mühendis Carl Humann'ın 1864/1865 kışında Bergama'ya yapmış olduğu seyahattir (Fig. 1) (Schuchardt – Wiegand 1931; Schulte 1971; Schulte 1974; Kästner 1986, 16; Dörner – Dörner 1989; Kunze 1991; Radt 2003; Kästner 2007). Görevi gereği bölgeyi öğrenmek ve çeşitli ölçümler almak için yaptığı seyahatlerin birinde, muhtemelen bir yol yapımı projesi için, Bergama'ya gelen Carl Humann, ilk izlenimlerini şu şekilde aktarmaktadır:

Sonra kaleye çıktım. [...] üzüntü içinde orda bakakaldım; neredeyse insan boyu büyüklüğündeki Korinth düzeyinde sütun başlıkları gördüm, etrafı çalılarla kaplı zengin süslemeli kaidelere ve diğer mimari parçalara baktım. Parçaların yanında kireç çukurları yanıyordu; insanlar mermer parçalarını ağır balyozlarla kırıp küçük parçalara ayırarak yakmak üzere bu kireç çukurlarına atıyorlardı, ne kadar küçük parçalara ayrılırsa yanması o kadar kolay

Owing to continuous occupation since antiquity, Pergamon – today Bergama – has never been completely forgotten (Conze *et al.* 1912: 1-2; Radt 1999: 11-15). Cyriacus of Ancona recorded the journeys he made to Pergamon in 1431 and 1444 in his commentaries. In the 17th and 18th century Pergamon had become a destination for European antiquaries, some of whom took panels of the Pergamon frieze to England and other antiquities to Paris.

Of decisive importance, however, was the visit by the German engineer Carl Humann (Schuchardt – Wiegand 1931; Schulte 1971; Schulte 1974; Kästner 1986, 16; Dörner – Dörner, 1989; Kunze 1991; Radt 2003; Kästner 2007). In winter 1864/65 (Fig. 1) he travelled to Bergama while on a reconnaissance and surveying mission for potential road construction projects. He described his first impressions of the site as follows:

Then to the acropolis. [...] I stood there sadly and saw the marvellous Corinthian capitals almost as tall as a man, the ornate bases and other architectural members all overgrown by scrub and wild fig-trees; nearby smoked a lime-kiln, in which every marble block that yielded to the heavy hammer and broke into pieces ended up. Some deep, recently dug trenches revealed how abundant

* Dipl. phil. Ursula Kästner, Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung, Geschwister-Scholl-Str. 6, D - 10117 Berlin, u.kaestner@smb.spk-berlin.de

were the ruins that lay underneath the desolate ground; the smaller the fragments, the more convenient they were for the workmen. So that was what remained of the proud and unconquerable dynastic seat of the Attalids! (Conze *et al.* 1880: 131-133).

Humann tried to persuade the local authorities to put a stop to lime production and the destruction under way on the acropolis, particularly when, owing to construction assignments, he took up residence in Bergama in 1869. But he was also aware that protection of the antiquities could only be guaranteed by regular excavations and permanent supervision of the site.

oluyordu. Yeni kazılmış birkaç kazı çukurunda görülen kalıntılar, yüzeyi boş gibi görünen bu toprağın altında ne kadar zengin bir yıkıntının yattığını ele veriyordu. Şöyle söylerken buldum kendimi: Demek ki Attalosların bir zamanların o mağrur ve ele geçirilemez krallık başkentinden geriye kala kala bunlar kalmış! (Conze vd. 1880:131-133).

Humann, inşaatlardaki resmi görevi nedeniyle 1869 yılında Bergama'ya yerleştikten sonra, kaledeki kireç ocakla-

Fig. 1: Humann ve Bohn, “Çarpraz Aegisli Athena” ve “Hera” heykelleri ile birlikte Athena Kutsal Alanı stoaları önünde Antikensammlung SMB, Arşivi

Humann and Bohn in front of the stoai of the Sanctuary of Athena with the statues of “Athena with the Crossband Aegis” and “Hera” Antikensammlung SMB, archive

rının ve tahribatın bir an önce durdurulması için ilçedeki resmi makamlarla görüşmelere başladı. Aynı zamanda bu kalıntıların kireç olmaktan tamamen kurtulması için de düzenli kazı çalışmalarının yapılması gerektiğine kanaat getirdi, çünkü bunların tamamen korunması ancak bu şekilde mümkün olacaktı. Bu amaçla Berlin Müzeleri'nin müdürüyle görüşerek böyle bir çalışmaya ilgisini çekmeye çalıştı. Berlin Müzeleri Antik Eserler Müdürü Ernst Curtius'un Bergama'yı ziyaret etmesinden sonra, Humann 1871 yılında, Bizans Dönemi sur duvarlarından söküldüğü iki kabartmayı ve birkaç parçayı Berlin'e gönderdi. Beraber gönderdiği mektupta, bu kabartmaların aynı frize ait olabileceklerini yazdı. 1877 yılında Berlin Müzeleri Heykel Koleksiyonu müdürlüğüne getirilen Alexander Conze, Carl Humann'la görüşerek ona kabartmaların devamını aramasını söyledi ve Osmanlı Devleti'nin izniyle düzenli bir kazı çalışması için hazırlıklara başladı (Conze için bkz. Kästner 1986). Conze, Berlin'de müzeler genel müdürü olan arkeolog Richard Schöne ile birlikte, kısa sürede hem Prusya Hükümeti'nin hem de daha sonra III. Friedrich olarak tahta geçecek olan prensin ilgisini kazılara çekerek, gerekli diplomatik ve finansal desteği sağlamaya çalıştı. 6 Ağustos 1878 tarihinde, Osmanlı Devleti'nin Maarif Nazırı (Eğitim Bakanı) olan Mehmet Tahir Münif Paşa, İzmir Alman Konsolosu Friedrich Adolph Tettenborn'a Pergamon'da bir yıl-ığına kazı yapma izni verdi. İzin Humann'a iletildi; kendisi de bunun üzerine 1878 Eylül başında kazı çalışmaları için Pergamon'a geldi.

Berlin Müzeleri'nin gösterdiği çabaların amacı frizin diğer parçalarının da bulunmasıydı. Ancak kazı başkanı Alexander Conze sayesinde çalışmalar tüm kentin araştırılmasına dönüştü. Conze en başından beri Pergamon kentinin bilimsel olarak araştırılmasından yanaydı ve sunağın rekonstrüksiyonunu da en az kabartmalar kadar önemsiyordu:

Sunağın, üzerinde kabartma olmasa da en ufak bir taşının, mimari parçalarının, basamaklarının ya da buna benzer en küçük bir parçasının dahi büyük bir özenle korunması, belgelenmesi veya kopyasının alınmasının ne kadar önemli olduğunu söylememe gerek yok. Çünkü biz, müzede sergilenecek güzel parçalar bulmak için kaçak kazı yapmaya gelmedik, sunağın tümünü gösteren bir rekonstrüksiyonu hazırlamak gibi daha bilimsel bir amacımız var" (Berlin, Alman Arkeoloji Enstitüsü arşivi, Conze'nin Humann'a yazdığı 13 Eylül 1878 (?) tarihli mektuptan).

Therefore he tried to interest the administration of the Museums of Berlin in such an undertaking. After Ernst Curtius, director of the Berlin Antiquarium, paid a visit to Bergama, Humann sent two panels that he had removed from the Byzantine wall to Berlin in 1871 along with some fragments; his accompanying letter already contains the conjecture that the pieces may have belonged to one frieze. Alexander Conze (Kästner 1986), who had been appointed director of the antique sculpture collection in 1877, contacted Humann and commissioned him to search for further pieces of the frieze. He prepared a regular excavation authorized by the Ottoman state. Together with Richard Schöne, the first archaeologist appointed to be general director of the Museums of Berlin, Conze was able – in a very short time – to interest both the Prussian government and the Crown Prince, later Emperor Friedrich III, in the excavation project and to obtain the necessary diplomatic and financial support. On 6 August 1878 the Ottoman minister of education Münif issued the German consul in Smyrna, Friedrich Adolph Tettenborn, with a permit for excavations at Pergamon for the period of one year. The permit was transferred to Humann, who set off for Pergamon at the beginning of September 1878.

The intentions of the Museums of Berlin included the acquisition of further pieces of the frieze. It is to the credit of Alexander Conze, *spiritus rector* and director of the excavation, that the expedition remained focused on investigating the whole metropolis. From the outset, Conze had in mind the twin objectives of scientific exploration of Pergamon and a reconstruction of the altar in Berlin:

I hardly need say that every single fragment of the altar, no matter how small, every stone, even without relief carving, but especially any architectural elements, cornices, steps and so forth that belong to it, must be carefully safeguarded and documented or cast. For we are not in the business of plundering handsome museum pieces for their own sake, but have to keep in mind the higher goal of reconstructing the altar in its entirety (Berlin, Archive of the German Archaeological Institute, fragment of a letter from Conze to Humann dated 13 Sept. [year not given – 1878?]).

The excavations commenced in 1878 and were carried out in three campaigns – according to the required permits – until 1886. The initial objectives were to search for relief panels from the altar, which was known from ancient literature, to locate the *ara*, the altar foundation, and to explore the terrain on the uppermost part of the mountain plateau with the Temple of Trajan.

Carl Humann started the excavation at the head of a team of fourteen workers on 9 September 1878. On the very next day two large reliefs were unearthed. The 11th of September brought to light eleven more high reliefs and the altar foundation was discovered. At the same time the Byzantine wall began to be dismantled. Half of the wall's western section was reduced to ground level. Many relief panels both of the Gigantomachy and the Telephos myth had been built into it.

On Conze's instigation Gerhard Lolling was seconded from the German Archaeological Institute in Athens to record the inscriptions at Pergamon. Work in spring 1879 concentrated on the altar foundation, whose grid-like structure became recognizable; on the examination of one of the chambers in the foundation, and on the remains of post-antique architecture erected upon and around the altar substructure. In April 1879 Alexander Conze made his first visit to Pergamon. He was accompanied by the painter Christian Wilberg, who had been commissioned by the ministry of education to make drawings of the proceedings and of the landscape around Pergamon (Fig. 2). The first surviving photographic documentation dates from a short time later.

By the beginning of May the north side of the *ara* had been exposed too. In the process a large number of statues and small marble horses came to light together with pieces of the altar architecture. All the marbles lay on the surface of the ancient courtyard, in the lowest layer of debris. From this observation we can conclude that the destruction of the altar occurred at an early date, probably in connection with the campaign by the Arab general Maslama in AD 716. On the south side of the altar foundation, the remains of relatively old buildings ("Eumenid houses") were uncovered as debris was being cleared away. Shortly before the first excavation concession expired on 6 August, Humann found the Zeus group, which with the Athena group discovered some months

Kazılar 1878 yılında başladı, her biri için ayrı ayrı izin alınan toplam üç sezon olarak, 1886 yılına kadar devam etti. İlk hedefler, yazılı kaynaklarda sözü edilen frize ait levhaları bulmak, sunağın temellerini açığa çıkarmak ve Traian Tapınağı ile birlikte tepenin en üst kısmında bulunan platonun yüzeyini araştırmaktı.

Carl Humann, 9 Eylül 1878 günü 14 işçi ile birlikte kazılara başladı. Hemen ertesi gün iki büyük kabartma levhası gün ışığına çıkarıldı. 11 Eylül günü ise on bir adet kabartmanın yanı sıra sunağın temeli de bulundu. Aynı zamanda, içinde sunağın parçalarını barındıran Bizans sur duvarlarının sökülmesine de başlandı ve duvarın batı kısmının yarısı yer seviyesine kadar söküldü. Gigantomakhia (tanrılar-

la devlerin savaşı) ve Telephos frizlerine ait çok sayıda kabartma levha bu duvarın yapımında kullanılmıştı.

Conze'nin girişimiyle Alman Arkeoloji Enstitüsü Atina şubesinde Gerhard Lolling, yazıtların belgelenmesi amacıyla Pergamon'a gitmek üzere görevlendirildi. 1879 yılının ilkbaharında, artık ızgara planı ortaya çıkmaya başlayan sunağın temeli ile temel mekânlarından birinde, antik dönem sonrası kalıntılarda ve sunağın altyapısında çalışmalar yoğunlaştırıldı. 1879 yılının Nisan ayında Alexander Conze ilk kez Pergamon'a geldi. Beraberinde, Almanya'daki bakanlık tarafından Pergamon'daki kazıları ve kentin yakın çevresinin coğrafyasını çizimlerle belgelemek üzere görevlendirilmiş olan ressam Christian Wilberg de bulunuyordu (Fig. 2). Fotoğraflı belgeleme çalışmaları ise bu çizimlerin hemen arkasından gelecekti.

Mayıs başına kadar sunağın bulunduğu terasın kuzey kısmı kazıldı. Bu esnada çok sayıda heykel, mermerden kü-

Fig. 2: Christian Wilberg: "Polias harabeleri platosundan sunak alanının görünümü", 1879 Antikensammlung SMB, Arşivi

Christian Wilberg: "View of the altar area from the plateau of the Polias ruins" Antikensammlung SMB, archive

çük atlar ve mimari parçalar açığa çıkarıldı. Tüm mermer parçalar sunağın avlusunun taban seviyesi olan kazı alanındaki en derin tabakada bulunuyorlardı. Bundan, sunağın daha erken devirlerde, belki de Arap komutan Maslama'nın 716 yılında buraya yapmış olduğu akınlar esnasında tahrip edildiği sonucu çıkarıldı. Sunak temelini güney tarafında dolgu molozunun atılması sonucunda daha erken döneme ait mimari kalıntılara ("Eumenes dönemi evleri") rastlandı. 6 Ağustos'ta, kazı izninin bitiminden hemen önce Humann Zeus grubunu buldu. Bu grup ondan birkaç ay önce bulunan Athena grubu ile bağlantılı olup Gigantomakhia frizinin en önemli kısmını oluşturuyordu. Her iki gruba ait kabartma levhaların, antik dönem sonrasında inşa edilen evlerin duvarlarında yapı taşı olarak kullanıldıkları anlaşıldı.

Osmanlı Devleti bir fermanla kazı iznini dört ay daha uzattı, böylece çalışmalar 1879 yılının Aralık ayına kadar devam etti. Conze artık kentteki başka noktalarda çalışmayı kafasına koymuştu: Gymnasionda ve o dönem yanlışlıkla Augusteum olarak adlandırılan, kentin en yüksek noktasında bulunan Roma imparatoru Traian'a adanmış olan Traianeum'da. Bunun için de başka arkeologlar ve mimarların Pergamon'a gelmesini istedi. 1879 yılı sonbaharından itibaren mimar Richard Bohn artık Humann'ın yanında yer alacaktı (Bohm 1988: 95-96). Kazıya katılanların birbiriyle uyum içinde çalışabilmeleri büyük bir şans ve işlerin hızla ilerlemesine katkıda bulunuyordu (Conze vd. 1912: 16) (Fig. 3).

Bu ilk kazı sezonunda çok sayıda buluntu kaydedildi ve tüm buluntular Sultan'ın iradesiyle Alman kazıcılara verildi. Bunlar, Gigantomakhia frizine ait 94 adet levha, tüm frizin yaklaşık beşte üçünü oluşturan 2000 adet parça halinde kabartma, Telephos frizine ait 35 parçaya ilaveten başka parçalar, tek tek heykeller, büstler, yazıtlarla birlikte, sunağa, Traianeum'a ve gymnasiona ait diğer mimari parçalardı.

Berlin'de sergilenmeye başlanan bu eserlere duyulan büyük hayranlık, Conze'nin Pergamon'da çalışmaya devam etmesi için ihtiyaç duyduğu desteği sağlamasını kolaylaştırıyordu. Bunun üzerine Alman Kültür Bakanlığı çalışmalar için 60.000 Mark temin etti. Yeni bir fermanla tekrar kazı izninin alınması ile çalışmalar 1880 yılının Ağustos ayında tekrar başladı ve 1881'in Aralık ayına kadar sürdü. Bu sefer, Athena Kutsal Alanı'nın araştırılması ve sunağa ait diğer parçaların aranması planlanıyordu.

Humann, sunağın doğusundaki Bizans sur duvarının ve batı *temenos* duvarının antik dönem sonrasında yapılan kıs-

earlier forms the thematic centre of the Gigantomachy frieze. The frieze panels of both groups were apparently reused in the building of houses in post-antiquity.

The excavation permit (*-ferman*) was extended by four months by the Ottoman side, so work was able to continue until December 1879. Conze now turned his attention to the exploration of other parts of the acropolis mountain – the gymnasium and the Roman temple for Emperor Trajan on the summit, mistakenly designated an Augusteum – and sought the participation of archaeologists and architectural historians. In autumn 1879, Humann was joined by architect Richard Bohn (Bohm 1988: 95-96). The amicable working relationship between the specialists involved was by no means a matter of course and was therefore all the more valuable (Conze *et al.* 1912: 16) (Fig. 3).

This first campaign resulted in a considerable quantity of finds, which were handed over to the German excavators by a decree (*irade*) of the Sultan. They included 94 panels of the Gigantomachy in addition to 2,000 fragments, adding up to three fifths of the whole frieze, 35 panels of the Telephos frieze, as well as fragments, single statues, busts, inscriptions and architectural pieces from the altar, the Traianeum and the gymnasium.

The enthusiasm generated by the finds when they were exhibited in Berlin was a favourable precondition for Conze's plan to explore the acropolis further. The ministry of education made 60,000 marks available for the project. Once a new *ferman* had been issued, work could resume in August 1880 and continue until December 1881. The plan was investigation of the Sanctuary of Athena and the search for further parts of the altar.

Humann began with the dismantling of the Byzantine wall located east of the altar as well as post-antique sections of the western sanctuary-encircling wall (*peribolos*) running parallel to it. Some pieces of the altar were recovered there. In addition, systematic searching through the debris that had been tipped on to the lower-lying terrace west of the altar during the first campaign produced significant finds, for instance the frieze panel with a representation of the mother of the gods, Rhea. After that Humann started the search for the temple of Athena Polias on the terrain above the altar terrace, where

Bohn, who rejoined the team in December 1880, succeeded in locating the foundation of the temple after the stoas and the library had been uncovered. Important sculptures were found in the process, among them a reduced-scale copy of the famous Athena Parthenos of Phidias and the Athena with the Crossband Aegis.

After an interval of one year, work was taken up again in April 1883. In this phase, further parts of the acropolis mountain were to be excavated: the Upper Agora, the theatre and the palaces. Since Humann was called away by the Prussian Academy of Sciences to take part in an expedition to Nemrut Dağı, Bohn assumed direction of the excavations as of 1 May 1883. Ernst Fabricius had the task of recording the inscriptions found at the site and in the surrounding area. At the end of May excavators found the base of a water clock whose inscription referred to the market. Excavation of the agora – which had not been expected to lie on the acropolis mountain – completed the picture of the ancient citadel. At the stoa-framed agora bases of altars and, in 1884, the so-called temple of Dio-

mının sökülmesiyle işe başladı. Bu duvarlarda sunağa ait birkaç parça daha bulunabildi. İlk kazı sezonu sırasında sunağın batısındaki daha alçak bir terasa atılan hafriyat molozunun tekrar dikkatlice elden geçirilmesiyle de, aralarında Tanrıça Rhea'nın betimlendiği bir friz levhası da bulunan birkaç önemli buluntu daha kaydedildi. Daha sonra, sunağın bulunduğu terasın yukarıdaki alanda, daha önce bir stoanın ve kütüphanenin kalıntılarının bulunduğu yerde, Athena Polias Tapınağı'nı aramaya başladı. 1880 yılı Aralık ayından itibaren tekrar kazıda çalışmaya başlayan Mimar Bohn da bu alanda bir tapınak temelini varlığını ortaya koydu. Buradaki kazılarda, aralarında ünlü heykeltıraş Phidias'ın önemli bir eseri olan Athena Parthenos heykelinin ve literatüre Çarpaz Aegisli Athena olarak geçmiş olan farklı tipte bir Athena heykelinin küçük boyutlarda kopyalarının da bulunduğu çok sayıda önemli heykel buluntusu ele geçirildi.

Bir yıl ara verildikten sonra 1883 yılı Nisan ayında kazılara tekrar başlandı. Bu seferki hedef kentin diğer kı-

Fig. 3: Soldan sağa doğru, Raschdorff, Humann, Conze, Stiller ve Bohn, Pergamon akropolisindeki kazı kulübesinin önünde Antikensammlung SMB, Arşivi

Raschdorff, Humann, Conze, Stiller und Bohn (from left) at the dig house on the Pergamon acropolis Antikensammlung SMB, archive

Fig. 4:
Akropolis tepesindeki tiyatronun
Kasım 1883'te yapılan kazılar
sırasındaki görünümü
Antikensammlung SMB, Arşivi

The theatre on the acropolis
mountain during excavations in
November 1883
Antikensammlung SMB, archive